

Nánay Mihály:

Habsburg József főherceg. A katona és politikus: 1914–1924
 (Unicus Műhely, Budapest, 2018. 338. o. ISBN: 978 615 5084 50 8)

Az utóbbi években megnőtt az érdeklődés a történeti életrajzok iránt. Nánay Mihály a magyar Habsburg-ág elismert kutatójának – Habsburg-Lotharingiai József Ágost főherceg tábornagról írt – biográfiája, amely a szerző PhD-disszertációjának könyvalakban megjelent változata, jól illeszkedik ebbe a folyamatba.

A kötet összesen tizenegy fejezetre tagolódik, amelyeket lényegében két részre lehet bontani: az első egység a királyi herceg első világháborús tevékenységét mutatja be, majd az 1918. őszi káoszt vázoló, kvázi átmeneti, ötödik fejezet megnyitja József Ágost 1924-ig terjedő életpályájának ismertetését. Nánay Mihály tehát a főherceg életének kilenc évtizedéből egyet tekintett át, amely minden kétséget kizáróan a legfontosabb időszak volt a tábornagy pályafutásában. A limitáció első évét különösebben nem kell magyaráznunk, érdekesebb viszont az 1924-es évszám kijelölése. A szerző ezt azzal indokolta, hogy ekkorra vált világossá, hogy reprezentatív szerepen túl jelentős politikai funkciót már nem tölthet be a királyi herceg.

A kötet bevezetőjében a szerző röviden bemutatja témaválasztásának történetét és indokait. Tisztázza, hogy a magyar közjogi hagyományból következően az életrajz alanyának címe „magyar királyi herceg” formában lenne helyesebb (9. o.). Nánay alaposan és joggal mutat rá József főherceg megítélésének sajátos kétarcú vonásaira: 1945 előtt túlságosan pozitív, ezt követően viszont indokolatlanul negatív kép alakult ki a tábornagról. A főnemes valósággal megtestesítette a burzsoá fasiszta reakciós alakját, aki ráadásul meghatározó szerepet játszott az „imperialista rablőháborúban”, vagyis az első világháborúban.

A következő fejezetben megismerhetjük a József főhercegre vonatkozó historiográfiát. Elmondható, hogy Gabányi János 1931. évi József főherceg-tábornagról szóló műve óta nem készült átfogó munka a Habsburg-tábornok életről. Személyének jelentősége, valamint a rendszerváltás óta eltelt harminc év így mindenképpen indokoltá teszi Nánay Mihály témaválasztását, így minden túlzás nélkül állítható, hogy hiánypótló munka született.

Módszertani alap gyanánt a szerző alaposan megismerteti az olvasót József főherceg naplóinak történetével, mivel a monográfia vezérfonalát jelentette a közel 6000 oldalas nyomtatásban is napvilágot látott, *A világháború, amilyenek én láttam* hét kötetének feldolgozása. Itt kell megemlítenünk, hogy míg a legtöbb császári és királyi tábornok biográ-

fiájának készítése során a források *hiányával* kell szembenézni, József főherceg esetében pont ellenkezőleg, némileg a bőség zavarával kell megbirkóznia a kutatónak. Nánay a korabeli recenziók révén jól illusztrálja, hogy e hét kötet jelenítette meg leginkább a magyar nemzeti narratívát a világháborúval összefüggésben. A szerző joggal hívja fel a figyelmet arra, hogy a kötetek voltaképp a napló, egy szakmonográfia és az emlékirat műfajának sajátos keverékét alkotják (22–23. o.). Nánay monográfiája írása során felhasználhatta a főherceg első világháború után írt – mindeddig publikálatlan naplóit is (24–25. o.) – ezek vizsgálata abszolút novumot jelent. Mindezek forrásértékét növeli, hogy a királyi herceg nem publikálás céljából vezette ezeket a feljegyzéseket, így különös fontossággal bírnak, és teljesen új aspektusok tárulnak fel a Horthy-korszak történelméhez, vagyis a szó legszorosabb értelmében segítik e negyedszázad újragondolását.

A harmadik fejezet József Ágost első világháborús pályafutását tekinteti át. Nánay részletesen bemutatja a Habsburg-dinasztia katonai hagyományait, amely a família lényegében minden erre alkalmas férfitagját katonai kiképzésre, majd szolgálatra kötelezte. A szerző bemutatja a királyi herceg boldog békeidők világában történt katonai előmenetelét, amelynek következményeként a világháborút már vezérőrnagyi rendfokozatban kezdte meg. A budapesti császári és királyi 31. hadosztály élén József Ágost a szerb fronton kezdte meg a háborút. A Sabác környékén bevetett divízió csak néhány hétig harcolhatott a Balkánon, mivel a budapesti IV. hadtest részét képezte annak a tartaléknak, amelyet orosz támadás esetén az északi frontra küldtek. Szeptember elején így már a galíciai hadszíntéren küzdöttek a királyi herceg csapatai, ahol hamarosan részesei lettek az első világháború legvéresebb időszakának. A szerző természetesen részletesen foglalkozik a Tersztyánszky Károly lovassági tábornok és a királyi főherceg közötti állandó vitákkal, amelyeket Pollmann Ferenc is vizsgált előbbi tábornokra vonatkozó biográfiájában. Kifejezetten érdekes most a másik fél szemszögéből olvasni erről az elmentéről, már csak azért is, mert nem sok alkalmunk adódik effajta összevetésekre hadtörténeti munkák esetében. Nánay Mihály munkájának fontos erénye, hogy nem a hadműveletek részletes leírását olvashatjuk, hanem József főherceg személyére tud fókuszálni, kvázi nem vész el a részletekben. Aki valaha életrajzi monográfián dolgozott, az pontosan tudja mennyire nehéz ezt teljesíteni.

Am József főherceg jellemét és mentalitását az 1915 nyarától vívott, az isonzói harcok és a Doberdó-fennsík védelmében tett tevékenységének vizsgálata révén ismerhetjük meg. E kiemelten fontos időszakkal Nánay annak jelentősége miatt részletesebben is foglalkozik. Aki nem

érdeklődik a hadtörténelem iránt, annak talán túlságosan precíz és alapos a szerző elemzése – a doktori védésen az egyik opponens el is ismerte, hogy nem olvasta végig az értekezés ezen részét – azonban mindenképpen igazat kell adnunk a szerzőnek, hiszen József főherceg gondolkodásmódjára, későbbi döntéseire döntő befolyást gyakoroltak az itteni harcok. A Karszton folytatott háború során – amelynek folyamán a tábornok döntően magyar kiegészítésű alakulatokat vezényelt – ismerte és szeretette meg igazán a magyar katonát és embert a tábornok. Ekkor kapta katonáitól a „József apánk” epitheton ornanst, amely egyszerre szólt a kitűnő és kemény hadvezérnek, aki azonban beosztottjairól a lehető legnagyobb mértékben gondoskodott, és sorsukban osztozott. Több más példa mellett itt utalnunk kell a főherceg azon szokására, hogy gyakran személyesen kereste fel az első vonalakat.

1916 augusztusában, amikor Románia hátba támadta a papíron szövetséges Osztrák–Magyar Monarchiát, az ekkor már lovassági tábornok József főherceg erélyesen állt ki magyar katonái azon kérése mellett, hogy Erdély védelmére vezényeljék őket, egyben kérte a maga áthelyezését is. Erre végül december elején került sor, így tehát a legkritikusabb erdélyi harcok után érkezett erre a frontra a tábornok. Ekkor az ún. József seregfront parancsnokságát vette át, vezetése alatt a Monarchia erői sikerrel verték vissza az orosz és román csapatok ismételt törekvéseit, hogy betörjenek a Magyar Királyság területére. Az I. világháborút érintően Nánay kiemeli, hogy a k. u. k. haderő tábornoki karán belül példátlan maradt, hogy József Ágost a Monarchia minden főbb, tehát összesen négy frontján megfordult. 1918 elején a királyi herceg a 6. hadsereg parancsnokságát vette át a délnyugati fronton, majd a sikertelen júniusi offenzíva után a tiroli hadseregcsoport-parancsnokságát vette át Franz Conrad von Hötzendorftól. Katonai értelemben ekkor volt pályája csúcspontján, hiszen a háború elején „csak” egy hadosztályt vezényelt, a konfliktus végén viszont már több hadsereg fölött diszponált.

József főherceg világháborús harctéri tevékenységének áttekintése után a negyedik fejezetben Nánay Mihály a tábornok első világháborús politikai elképzeléseit foglalja össze. Különösen érdekes és értékes a IV. Károly koronázása kapcsán megfogalmazott József Ágost-i tézisek bemutatása (164–166. old.). Ezek a nádori jogkört érintették, hiszen utóbbinak döntő szerepe volt a magyar koronázás során, ugyanakkor József Ágost nagyapja, István nádor után betöltetlen maradt ez a tisztség. Több más tényező mellett emiatt nagyon komoly vita robbant Tisza István gróf és a királyi herceg között. Végül a főherceg részt sem vett az 1916. december 30-i koronázáson, és a nádori funkciót a magyar királyi miniszterelnök látta el. Ezen a sérelmen élete végéig nem tudott felülemelkedni

József Ágost, sőt az évtizedek múlásával, amikor egyre világosabbá vált, hogy ez volt az utolsó koronázás, még inkább növekedett sértettsége.

Az új uralkodó, IV. Károly trónra lépésével József főherceg politikai szerepe jelentősen növekedett, és 1917 januárjában még arra is felkérést kapott megkérte az ifjú monarchától, hogy vállalja el a miniszterelnöki tisztséget (171–172. old.) A következő másfél esztendőben a királyi herceg változó intenzitással, de részt vett a magyar politikában, mint a király bizalmi embere.

Az 1918 őszén fellépett káoszt Nánay hőse – az ekkor már homo regius – szemszögéből hitelesen mutatja be. A szerző számot vet azzal, hogy az október végi „nagyon sűrű” napok történetét, utólag, csak november 3-án összegezte a tábornaggyá avanzsáló főnemes, és erre vezethető vissza leírásában számos pontatlanság, például az, hogy gróf Bethlen Istvánnal is egyeztetett volna október 28-án (190. old.). Nánay Mihály kiváló forráskritikai érzékkel mutatja be, hogy József főherceg megpróbálta elkendőzni azt a tényt, hogy kezdetben ő is lehetséges opcióként tekintett a Károlyi-kormány sikeres működésére, mi több az 1918. novemberi források alapján azonosult az új rendszerrel (196. old.). Nevezetes hűségesküjét ugyan szokták idézni, de azt nem, hogy a népkormány mellett azért állt ki, hogy nemzeti egységben lehessen megvédeni a magyar állam területi integritását.

József főherceg azonban néhány hét alatt belátta, hogy mindez illúzió. Az első Magyar Népköztársaság hamarosan egészen nyílt módon bolsevizálódott, és a Magyar Tanácsköztársaság időszaka már mintegy előre vetítette a tábornagy 1945 utáni életének fátumát. Miután a bolsevikok lényegében minden értékes tárgyat einstandoltak a főherceg alcsúti birtokán, a szigorú őrizet alatt álló kastély kertjében József Ágost favágóként dolgozott (206. old.).

A Kommün 1919. augusztus 1-i bukása megteremtette annak lehetőségét, hogy József főherceg visszatérhessen a politikába. Nánay részletesen bemutatja azt a folyamatot, amelynek során kormányzóvá lépett elő a főherceg, majd azt is, hogy az antant miképp szorította háttérbe Habsburg származása miatt. (210–226. old.) Ezt a helyzetet a tábornagy méltósággal fogadta, és a lemondásakor, 1919. augusztus 24-én tett kijelentése, talán a legjobban mutatta meg hazánk iránti szeretetét és elkötelezettségét: „Az én személyem ne legyen akadálya annak, hogy eddigi ellenségeink barátainkká váljanak s a népünk fejlődésére szükséges eszközökkel segítsenek” – fogalmazott. (232. old.) A recenzens mindehhez annyit tenne hozzá, hogy József Ágost dekrétuma kísértetiesen hasonlít Károly eckarstai nyilatkozatára. Önmagában csak e két tényező miatt érdemes lenne áttekintenünk, sőt átértékelnünk a Habsburg–magyar relációt.

A Horthy-korszak konszolidációja során József Ágost politikai pozíciói egyre gyengültek. Ezt a problematikát, egyben a közjogi kérdés középpontjában álló tábornagyot, valamint annak lehetséges, nemzeti királlyá történő választásának esélyeit a nyolcadik fejezetben tekinti át Nánay Mihály. Elmondható, hogy a Habsburgok 1921. évi trónfosztását követően végleg szertefoszlott annak esélye, hogy a főherceg akár királlyá, akár kormányzóvá avanszáljon. A főhatalom iránti érdeklődését azonban sohasem veszítette el, így még a második világháború idején is úgy vélte, hogy Horthy bukása esetén neki kell átvenni a kormányzói jogkört. (245. old.)

Nagyon értékes Nánay azon elemzése, amely Károly visszatérési kísérletei, valamint József Ágost ekkori magatartását mutatja be. Érdekes módon távoli rokonával szemben a tábornagy egyértelműen Horthy politikája mellett tört lándzsát. Az első királypuccs idején naplójában nyíltan fogalmazott: „A trónkérdést messzire el kell halasztani, majd csak akkor lehet megoldani, hogyha ezek a vérszopó szomszédok, vagy egymás haját tépik, vagy kimúlik legalább az összetartásuk. A mostani eset csak összekovácsolja őket.” (258. old.) József Ágostnak még döntőbb szerepe volt azonban 1921 októberében. Nánay bemutatja, és igazolja, hogy a hazai politikai elit köréből lényegében a főherceg értesült először Károly újabb visszatérési kísérletéről. Mivel a tábornagy már október 20-án tájékoztatta a király szándékairól Horthyt, nem tartható az a feltevés, hogy a kormányzót teljes meglepetésként érte az uralkodó akciója (261–262. old.)

Végezetül néhány kritikai megjegyzés. A monográfia egyes pontjain talán elérte a szerzőt az életrajz-írók egyik legnagyobb csapdája, nevezetesen, hogy alapos kutatásaik révén túlságosan pozitív képet alkotnak „hősükről”. Nem kivétel ez alól maga a recenzens sem, amikor Arzról szóló disszertációját írta. Mégis, például egyértelműbben ki lehetne jelenteni, hogy József főherceg nem „valamelyest” volt hiú ember (270. old.) Önmagában a publikált naplók alapján ez a kép bontakozik ki róla, leginkább talán Károly magyar királlyá történő koronázása kapcsán. Ebben az esetben tehát a „kifejezetten hiú” jelző lenne indokolt. Nagyon nehéz számunkra kimondani, de sok igazság van abban, hogy a királyi herceg túlságosan pozitívan elfogult volt hazánkkal szemben. Ezt a tényezőt azonban némiképp árnyalja, hogy a fekete-sárga közös haderő valóban sokszor igazságtalanul járt el a magyarokkal szemben, sőt vezetése le is nézte a „rebellis” népet. József Ágost tábornagy gyakran glorifikálta hazánkat, és emiatt antihőssé vált a bolsevik történetírásban. Nem igazán tudott mit kezdeni az 1945 és 1989 közötti időszak azzal a tényvel, hogy miért is ruházta fel az egyszerű magyar közkatona a táborna-

gyot a „József apánk” jelzővel, valamint nem illett az 1944. évi tevékenysége folytán inhumánusnak tekintett tábornok imázsába, hogy tényszerűen igyekezett minél kevesebb emberveszteséggel járó hadműveleteket irányítani. Sajnos még 2018-ban is szembe kell néznünk azzal, hogy történeti személyiségeinket még mindig a bolsevik narratíva kliséi alapján ítéljük el. Ezen a ponton elég, ha az MTA és a kormány közötti vita során azon – magyar kutatók által sugalmazott – Nature cikkre utalunk, amelyben azon félelmüknek adtak hangot, hogy történészeinknek esetleg dicsőíteniük kellene a magyar múltat.

A könyv is jól érzékelteti, hogy a Monarchia hadvezetése és haderejének teljesítménye korántsem volt annyira csapnivaló, amely nem pusztán a közvélekedésben, hanem a történész céhben is toposzként rögzült. Jelen laudációban csak kaleidoszkópszerűen tudtuk bemutatni a kötet erőseit, amelyről bátran kijelenthetjük, hogy nemcsak a hadtörténészek forgathatják nagy haszonnal, hanem a politikatörténet iránt érdeklődők is. Bízunk benne, hogy a szerző kutatásait továbbfolytatva, még alkalmunk lesz egyszer e kivételes, de a 20. századi magyar sorsot nagyon is leképező életpálya *egészét* alaposan megismerni.

Ligeti Dávid